



Bartók István: Emberek-e a nők vagy sem? Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok

Budapest: Balassi Kiadó, 2024, 272 l.

MERCS István

Zrínyi Ilona Gimnázium, Nyíregyháza, irodalomtörténész
ORCID: 0009-0002-0162-0474

Mikor 1336. április 26-án Petrarca öccsével és társaival Avignon közelében hegynek eredt, hogy a világirodalom első regisztrált turistájaként megmássza az azóta lekopaszított, közel 2000 méter magas Mont Ventoux-t, még nem gondolta, hogy egy azóta is sokrétűen kibontható, allegorikus értelmezést felkínáló élmény részese lesz. A táj, a természet, az Isten alkotta világ szépségeért hegyre kaptató testvérpár különbözőképp élte meg útjukat. A költő öccse egyenest a csúcs felé tört, nem engedte, hogy tekintetét és figyelmét elvonja más, míg Petrarca meg-megállt, csámborgott, nézelődött, rácsodálkozott.

Ha Bartók István lassan öt évtizednyi munkásságára vetjük tekintetünk, akkor első ránézésre a célt, választott feladatait, vizsgált témáit szem elől nem tévesztő kutató képe mutatkozik meg előttünk. Az általa kutatott témák és alkotók egy jól körülhatárolható csoportba tartoznak. Első ránézésre. Messziről. Ám, ha közelebb hajolunk Bartók István személyiségéhez, érdeklődési területeihez és kutatói tevékenységéhez, akkor más tárul szemünk elé. A régi magyar irodalom kutatói közt korántsem ritka, hogy az élet eltérő területein jártasok. Számosan vannak. Ilyen polihisztor arcéle rajzolódik szemünk előtt, ha Bartók Istvánra pillantunk, közelebről. Annak a Bartók Istvánnak az arcéle, aki a '80-as években a Pannónia Filmstúdió dramaturgjaként alkotott, s többek közt a Dargay Attila rendezte *Az erdő kapitánya* című nagy sikerű animációs mesefilmnek a munkatársa volt. De azért itt se, ekkor se céltévesztetten csámborgott, nem lett hűtlen a régi magyar irodalomhoz, hisz hatékony szerepe volt Heltai Gáspár fabuláinak meg-rajzfilmesítésében is. Annak a Bartók Istvánnak az arcéle, aki nagy rajongója a C. S. I. sorozatoknak. Persze itt se, ekkor se céltévesztetten csámborog, nem lett hűtlen szeretett témájához, hisz mindez Bóta László közhellyé vált megállapítását igazolja csupán, miszerint a régi magyar irodalom kutatása és a nyomozói munka lényegében azonos logikára vezethető vissza.

Szóval Bartók István sajátos ötvöze a Mont Ventoux-i hegymászó testvérpárnak: célra tart, miközben időről időre letér a szorosan vett útról, csámborog. S ez kutatói munkásságában is megfigyelhető. Három nagy léptékű monográfiában tárta fel a kora újkor irodalmi gondolkodását, irodalomszemléletét, egy továbbiban a Mária-kultuszt tekintette át. Ilyen fajsúlyú monografikus munkák megírásához elengedhetetlen a célra tartó, fegyelmetten kutatói program. Ugyanakkor a szerző nem ritkán tekint oldalra, fentre, lentre, olykor még hátra is. Hagyja,

hogy elcsábítsák más témák, más feladatok. Bartók István *Emberek-e a nők vagy sem? Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok* című kötete ilyen kitekintések során keletkezett dolgozatok gyűjteménye.

Az irodalomtörténészek számára a csábításokat a meghirdetett konferenciák témafelvetései, avagy egy-egy személyhez szóló felkérés jelenti. Ilyen csábításnak e sorok írója is kitette Bartók Istvánt, s ő igazi humanistaként ennek – természetesen – nem állt ellen. Még 2011-ben, a szatmári béke 300. évfordulójára szerveztem konferenciát a Károlyi Sándor és Pálffy János közti békétárgyalásoknak helyszínéül szolgáló vajai Vay Ádám kastélyban. Kuruckodtunk. Ami ugyebár csábító. Ekkor született Bartók István tollából az a most ismertetni kívánt kötetbe is felvett dolgozat, amely a 18. századi jezsuita, Csete István latin nyelvű prédikációin, illetve azokat magyarra átültető rendtársa, Gyalogi János munkásságán keresztül érzékelteti, milyen finom, de erőteljes retorikával álltak ki a Habsburgok hűségese alattvalóinak tartott rend tagjai a magyar szentekről szóló prédikációikban a magyar rendi alkotmány mellett, a bécsi központosító törekvések ellen.

A tanulmánykötet címe igen karcos a 2020-as évek magyar valóságának perspektívájából. Ám a szerző csupán az olvasói elvárásokkal játszik, s a közélet botrányos hanghordozása helyett az elmélyült olvasás példáját mutatja, programját adja. A címadó tanulmány illusztrálja, hogy a retorika és a polémia világa épp úgy működött régen, mint ma. A világnézeti attitűd épp úgy képes volt átkeretezni és átértelmezni egy megszólalást akkor, akárcsak a mai magyar rögválóság korában. Az önmagában egyéni ízlés kérdése lenne, hogy Valens Acidalius pamfletje – melyben allegorikusan egy exegetikai vitához kíván hozzászólni – mennyiben fér bele a provokatív humor kategóriájába, avagy esetleg átlépve a határt már sértő megnyilvánulásként értékelendő. A megszólalás gunyorossága képes megmutatni a téma paradox mivoltát, ugyanakkor fegyvert ad az ellenkező oldalon állók kezébe azáltal, hogy a *sensus allegoricus*t leszorítva a szó szerinti értelmezésre helyezi a súlypontot, s kiindulásként a megszólaló tiszteletlen, sőt lekezelő stílusáról beszél. Nem ritkán erre hivatkozva, mint itt is, a válaszoló maga válik kíméletlenül vulgáris bántalmazóvá, s hirdeti, hogy az eredeti megszólalás jogosítja fel erre. Ez épp úgy elviszi a fókusz a tárgyalni kívánt problémáról, mint elvitte Swift híres *Szerény javaslat*a vagy Arany János *Nagyidai cigányok*ja esetében, avagy a kortárs politikai viták fontos kérdéseiben. Az átlagbefogadó nem bagozza szét a szálakat. Jobb esetben némi előismeret birtokában, általában viszont inkább intuitíven, nem ritkán előítéllettel közelít a vitához. Bartók István viszont ezen tanulmányában s a kötet több dolgozatában példamutatóan akkurátus módon szálazza szét az összegubancolódott vitagombolyagokat, biztos érzékeléssel tapintja ki ezek súlypontjait, deríti fel a különböző stratégiák érvkészletét, tárja fel a polemikus kérdések eltérő aspektusait. Bár a szerző dolgozataiban meggyőzően fogalmaz meg fontos és haszonnal járó eredményeket, de mindezeket szerényen megfontolásra érdemes felvetésként tárja elénk.

A kötet tanulmányait a szerző hat fejezetbe illeszti, melyek közül öt fejezetcím egy-egy egy-szavas fogalom csupán. Ritkaság, hogy egy-egy fogalommal valaki ennyire le tudja fedni saját tevékenységének területeit. Bartók Istvánnak ez sikerül. Nem kellett hozzá több, csak 40-50 év szívs munkája. Szakavatott túrázó, a saját maga által kitaposott ösvényen halad. Ha Bartók Istvánnal kapcsolatban azt olvassuk, hogy *költészet, grammatika, retorika, mariológia és művelődéstörténet*, pontosan tudjuk, hogy mire számíthatunk. S azt kapjuk. Munkamódszerének számos vonása közül ehelyütt kettőt emelnék ki: a fogalommagyarázatok akkurátusságát és a komparatiztikát.

Egy-egy poétikai és/vagy retorikai és/vagy grammatikai stb. fogalom meghatározásánál sohasem hagyatkozik a közvetlen szöveggörnyezet által kínált megfjtésekre. Belehelyezi azt a korszak „szótárába”, onnan több szempontot kibont, komplex módon integrálva. Így fejtegeti például a Balassi-szakerodolomban sokat tárgyalt *inventio poetica* vagy Gyöngyösi által használt *megszínelés* jelentését. A fogalommagyarázatoknál sem ritka, hogy az összehasonlító vizsgálódás eredményeit hívja segítségül, az idegen nyelvűek közül elsősorban latin és német párhuzamokkal szemléltet. Számos példát hozhatnánk a komparatiztika belső módjára, azaz a magyar nyelven, kultúrán belüli vizsgálódásra. Szerepeljen itt például Pázmány és Kelemen Didák nagypénteki prédikációinak összevetése. S jócskán adódik példa a külső módra is, amikor más nyelv, kultúra eredményeit állítja párhuzamba, vagy az ellentéteket előhúzza világítja meg a kulturális produktum tartalmát, jelentőségét, értelmét. Ez az eljárás rendkívül impozánsan megfigyelhető a grammatikakönyveket tárgyaló dolgozatokban.

A tanulmánygyűjteményben a kora újkor több jól ismert, rendszeresen tárgyalt szerzője (Medgyesi Pál, Tótfalusi Kis Miklós, Esterházy Pál) vagy történelmi alakja (Báthory Zsigmond) szerepel. A kötet értéke azonban, hogy az irodalmi köztudatban erősebben jelen lévő személyiségek és munkák mellett jó néhány alig említett alkotó, kulturális szereplő is megelevenedik. Ezeknél a szerzőknél a rendelkezésre álló információkból rendszerint egy életrajzot is olvashatunk. S két olyan szerző is van, akiknek neve a szűkebb irodalomtörténeszi céhben is ritkán hangzik el. Bartók István sokat tett azért, hogy Szenci Kertész Ábrahám és Gombási István neve bennmaradjon a tudományos közbeszédben. Mindkét szerzővel két írásban foglalkozik, s az eredeti megjelenések között évtizedek teltek el. Szenci Kertész Ábrahám munkásságához 1982 után 2010-ben, Gombási Istvánhoz 1985 után 2020-ben tért vissza. Szenci Kertészről először a *költészet* fejezetben egy Rimaynak tulajdonított Owenus-fordítás szerzősége kapcsán ejt szót, míg másodízben a *grammatika* fejezetben tárgyalja, s egész más tevékenységi területét mutatja meg, kiadóként és lehetséges magyar–latin nyelvtankönyv szerzőjeként értekezik róla. Gombásit retorikai, prédikációelméleti munkássága által idézi meg.

Több nagyobb időintervallumot áttekintő, diakrón szemléletű tanulmányt találunk a kötetben. Ezek terjedelmi korlátok miatt inkább átfogó képet kívánnak adni, de magabiztosan jelölik ki a téma sarokpontjait. Ide sorolandó a Klimó Könyvtár gazdag nyelvészeti könyvállományát, a Mária-kultusz egyes aspektusait szemelvényező, a Mária-társaságok irodalmi megnyilvánulásait vagy a kolozsvári Tauffer család történetét áttekintő dolgozat.

A Taufferek családtörténetének tárgyalása már a szűkebben vett ösvényről való letérést jelenti. Témájában messzebb kerül az irodalomtól, s időben is kilép a 16–18. század adta keretekből. A tapasztalt, célra tartó túrázó kicsit elkóborol, belemerül a szeme előtt kibontakozó látványba. De biztos léptékkal halad. S a kötet záró fejezete, a *Kitekintés a régiségből* még merészebben kilép a választott korszak korlátjai közül. Kosztolányi novelláinak szövegváltozataival foglalkozik. Ám ha a szerző némileg el is csámborog, a hegymászással eltöltött idő tapasztalataival felvértezve nyúl a témához, a Kosztolányi-filológia kérdéséhez fűz megjegyzéseket.

Bartók István tanulmányai írása közben ki-kilép az elvárt hűvös elemzői magatartást igénylő tudósi szerepből. Homo ludensként áll előttünk, amikor közvetett bizonyítékok alapján megalkotja Alsted feltételezhető gyulafehérvári görög nyelvtanának RMNY-hivatkozását. S olyan humoros kiszólásokat is találunk, mint amelyet a Klimó Könyvtár állományát mustráló dolgozatában Rácz Sámuel 1790-es *A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, hogy Magyar-*

Országban lehet, s kell-is a magyar nyelvet és a magyar tanításokat fel-állítani, és hogy az universitasnak Pest leg-jobb hely művének címe után megjegyez: „Bízunk benne, hogy ezt az állítást megbocsátják a pécsi universitashoz tartozó könyvtár rajongói”.

Az Emberek-e a nők vagy sem? Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok című tanulmánygyűjtemény dolgozatai hasznosak és tanulságosak. Önmagukban is megállnak. Különösen hasznosak és tanulságosak azok számára, akik a monografikus áttekintések után, ezeknek kiegészítéseként a *költészet*, a *grammatika*, a *retorika*, a *mariorológia* és a *művelődéstörténet* speciális témáival kapcsolatban keresnek invenciót vagy egyszerűn csak valamilyen információt. Nekik e kötetnek kezük ügyébe kell kerülnie.